

Тема 6

ЧИННИКИ ВИРОБНИЦТВА, ФОРМИ ЇХ З'ЄДНАННЯ

*Шервінський: “Гроші існують для того, щоб
їх витратити, як сказав Карл Маркс”.*

(М.А.Булгаков)

*На зразок того, як споживчі блага стають все менш
і менш корисними із зростанням їхнього запасу,
так і виробничі блага чи форми капіталу,
якщо вони повинні бути використані
однією людиною, стають все менш і менш продуктивними.*

(Джон Б.Кларк)

1. Процес виробництва та його чинники.
2. Теорія додаткової вартості К.Маркса:
  - сутність капіталу;
  - додаткова вартість, джерела зростання капіталу;
  - три стадії руху, три форми капіталу;
  - основний і оборотний капітал, амортизація.
3. Капітал і теорія граничної продуктивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М., 1993. – Т. I, кн. IV. – Гл. I, II, III.
2. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика. – М., 1997. – Гл. 6А.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К., 2006. – Гл. 11. – § 2, 4.
4. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник. – К., 2000. – Тема 10. – § 1, 2.
5. Ніколенко Ю.В. Політекономія: Підручник. – К., 2003. – Гл. 9. – § 2-3.

6. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К., 1994. – Розділ 9. – § 1, 2, 3. Розділ 19. – § 1, 2. – К., 1997. – Розділ 3. – § 1, 2, 3. Розділ 19. – § 1, 2.
7. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. – М., 1995. – Гл. 11. – § 1, 2.
8. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров, 1995. – Гл. 9.
9. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П. Журавлевой и Н.Н. Мильчаковой. – М., 1997. – Гл. 12. – § 1.
10. Экономическая теория / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб., 1997. – Гл. 10.4-10.5, 3.2, 3.4, 3.5.
11. Иохин В.Я. Экономическая теория: введение в рынок и микроэкономический анализ. Учебник. – М., 1997. – Гл. VII. – § 1, 2, 3, 4, 7.

Знайомство з основами мікроекономіки доцільно почати із загального розгляду складових процесу виробництва – його чинників. Бажано це зробити з точки зору як марксистського підходу (фактично, це теорія додаткової вартості), так і пануючого в західній науці маржиналістського.

1. ПРОЦЕС ВИРОБНИЦТВА ТА ЙОГО ЧИННИКИ

Мікроекономіка – це частина економічної теорії, що вивчає діяльність окремих суб'єктів ринку – домогосподарств і підприємств та окремі ринки.

Підприємство є основною виробничою ланкою економіки. Для того, щоб був здійснений процес виробництва, потрібна наявність обов'язкових чинників. **Чинники виробництва** – це економічні ресурси, що безпосередньо залучені у процес виробництва.

За марксистською термінологією це:

- робоча сила – особистий чинник
  - предмет праці
  - засоби праці
- } речовий чинник

В економіці традиційно виділяють чотири групи чинників:

- праця;
- земля;
- капітал;
- підприємницькі здібності.

Наведені підходи мають багато спільного. Незважаючи на різні назви чинників виробництва, обидва виходять з того, що “земля – мати багатства, а праця – його батько”. Але існують і суттєві відмінності:

- підприємницька діяльність у К.Маркса не розглядається як чинник виробництва;
- у чинниках виробництва за марксистською схемою проглядає соціальна спрямованість, класова структура суспільства, що пов’язані з проблемою власності (кому саме належать засоби виробництва);
- під капіталом розуміють різні речі (в економіці це все, що вироблено людиною не для безпосереднього споживання, а для виготовлення інших благ, у Маркса – це певна форма грошей, важлива категорія, що дала назву суспільному устрою).

До наведених чинників у наш час додають інформацію, енергію, організацію. У різних процесах виробництва чинники використовуються у різних пропорціях. Наприклад, **трудомісткі** – це виробництва, в яких витрати на робочу силу відносно великі, **капіталомісткі** (фондомісткі) – які потребують значних витрат капіталу. Аналогічно за подібною ознакою виділяють **матеріаломісткі, енергомісткі, наукомісткі**.

Власники чинників виробництва отримують доходи згідно з своєю участю у процесі виробництва. Кожному економічному ресурсу відповідає свій дохід:

Чинники виробництва та їх доходи

Ресурс	Праця	Земля	Капітал (грошовий)	Підприємницькі здібності
Доход	Заробітна платня	Рента	Позичковий відсоток	Прибуток

2. ТЕОРІЯ ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТІ К.МАРКСА

Сутність капіталу. Розглянувши п'ять функцій грошей, К.Маркс розглядає своєрідну шосту функцію – гроші як капітал. За Марксом, **капітал** – це авансована вартість, що у процесі свого руху приносить більшу вартість, самозростає: $Gr - T - Gr^1$ (де $Gr^1 = Gr + \Delta Gr$). На відміну від формули товарного виробництва ($T - Gr - T$), формула капіталу свідчить про основну мету капіталістичного виробництва – отримання надлишку грошей у порівнянні з тими, що були вкладені.

К.Маркс доводить, що це зростання вартості неможливо виключно у сфері обігу (хоча першими формами капіталу були торгівельний і лихварський). Секрет збільшення авансованих грошей він відшукує у специфічному товарі, що купується за одну суму грошей, а створює більшу суму. Цей товар, на думку Маркса, – робоча сила.

Робоча сила – це сукупність фізичних та розумових здібностей, що використовуються людиною у процесі виробництва. Як у будь-якого товару, у робочої сили є дві властивості:

- споживча вартість (здатність створювати більшу вартість);
- вартість (яка визначається кількістю суспільно-необхідної праці, що потрібна для відтворення працівника).

Робоча сила перетворюється у товар лише за наявності певних умов:

- юридична свобода;
- “свобода” від засобів виробництва.

Цей процес перетворення робочої сили у товар має назву **первісного нагромадження капіталу**.

Додаткова вартість, джерела зростання капіталу.
Додаткова вартість (ΔGr) – це надлишок над вартістю робочої сили. Висновок Д.Рікардо “прибуток капіталіста – це неоплачена праця пролетаря” К.Маркс детально обґрунтовує і кладе в основу своєї теорії додаткової вартості. Робочий день складається з необхідного і додаткового часу, за який створюється відповідно необхідний продукт (еквівалент вартості робочої сили) і додатковий, що в умовах капіталістичного суспільства набуває форми додаткової вартості.

Авансований капітал Маркс поділяє на дві частини: щоб започаткувати виробничий процес, потрібні засоби виробництва і робоча сила. Вартість засобів виробництва (матеріальні витрати) лише переноситься на продукт праці, вона є величиною постійною (*c – постійний капітал*), вартість робочої сили – змінна величина, оскільки приносить вартість більшу, ніж на неї витрачено (*v – змінний капітал*).

Таким чином, початковий авансований капітал – це сума постійного і змінного капіталів: $c + v$.

Вартість виробленого товару: $c + v + m$, де *m* – **додаткова вартість**.

Ступінь експлуатації (норма додаткової вартості)
$$m' = \frac{m}{v} \cdot 100\% .$$

Джерелами зростання капіталу є абсолютна і відносна додаткова вартість. Найпростіший спосіб підвищення додаткової вартості – збільшення тривалості робочого дня. Додаткова вартість, що отримується таким чином, має назву **абсолютної**. Вона переважала на початкових стадіях розвитку капіталістичного суспільства, коли тривалість робочого дня доходила до 18 годин. З часом робочий день встановлюється у межах 10, пізніше – 8 годин, але ступінь експлуатації продовжує зростати. Це відбувається за рахунок зростання відносної додаткової вартості.

Відносна – це додаткова вартість, що створюється завдяки зменшенню необхідного і відповідному зростанню додаткового робочого часу в межах незмінного робочого дня. Це стає можливим у випадку зростання продуктивності праці у галузях, що виробляють предмети споживання (таким чином, дешевшають вартості товарів, що необхідні для відтворення робочої сили, а значить, і сама вартість робочої сили).

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Порівняйте час, який необхідний середньому працівнику, щоб заробити гроші на певні продукти сьогодні, з тим часом, який був потрібний для цього багато років тому (на прикладі хліба – кілька годин на початку ХХ ст. та хвилини зараз).

Три стадії руху, три форми капіталу. Капітал підприємця складається з трьох частин:

- гроші;
- засоби виробництва;
- готова продукція.

Три стадії загального руху капіталу мають вигляд:

$$\text{Гр} - \text{Т} - \text{Гр} : \text{Гр} - \text{Т}_{\text{ЗВ}}^{\text{PC}} \dots \text{В} \dots \text{Т}^1 - \text{Гр}^1 :$$

$$\text{I. Гр} - \text{Т}_{\text{ЗВ}}^{\text{PC}}$$

$$\text{II.} \dots \text{В} \dots (\text{виробництво})$$

$$\text{III. Т}^1 - \text{Гр}^1$$

Капітал проходить три стадії і набуває, відповідно, трьох форм:

- грошову;
- виробничу;
- товарну.

Такий послідовний рух називається **кругообігом** капіталу:

$$\text{Гр} - \text{Т}_{\text{ЗВ}}^{\text{PC}} \dots \text{В} \dots \text{Т}^1 - \text{Гр}^1 .$$

Щоб рух був безперервним, капітал повинен одночасно існувати у кожній з трьох форм.

Обіг капіталу – це безперервне повторення процесу кругообігу.

Основний і оборотний капітал, амортизація. Ще А.Сміт ввів у науковий лексикон терміни основний та оборотний капітал. Справа у тім, що різні частини капіталу обертаються з різною швидкістю.

Основний капітал – це частина виробничого капіталу, яка:

- функціонує впродовж кількох виробничих циклів;
- не змінює своєї первісної форми;

- переносить свою вартість на продукт по частинах, у міру втрати власної споживчої вартості (цей процес має назву **амортизації**).

Найчастіше основний капітал представлений засобами праці.

Оборотний капітал – це частина виробничого капіталу, яка:

- функціонує впродовж одного виробничого циклу;
- втрачає за цей цикл свою первісну форму;
- повністю переносить свою вартість на вартість продукції, повертається підприємцю із реалізацією кожної партії.

Найчастіше оборотний капітал представлений предметами праці. Крім цього, до нього відносять і вартість робочої сили.

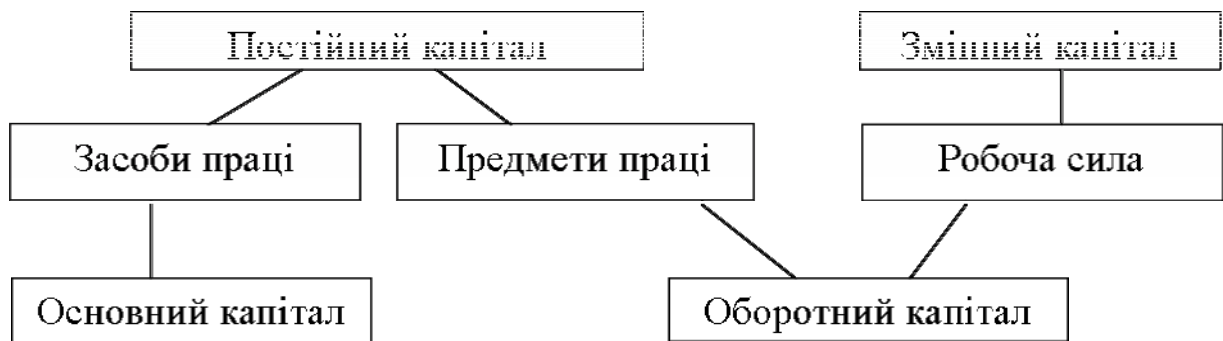

Рис. 6-1. Структура капіталу

Чим нижче співвідношення $\frac{\text{основний капітал}}{\text{оборотний капітал}}$, тим коротші виробничі цикли, тим швидше може обертатися капітал. Невеликий за розміром капітал починає функціонування у тих сферах, де авансований капітал доволі швидко повертається назад.

Амортизація – це процес перенесення вартості засобів праці на вартість виробленої продукції і відповідно здешевлення засобів праці. Якщо фірма купує комп'ютер за 1 тис. дол., термін служби якого 5 років, то щорічні амортизаційні відрахування 200 дол. – на цю суму його вартість щорічно зменшується. Нарешті на кінець п'ятого року він не коштує нічого – потрібно купувати новий. **Амортизаційний фонд** – це гроші, що нагромаджуються на підприємстві для заміни зношених засобів праці. Зношування засобів праці відбувається під впливом двох чинників:

- виробничого використання (втрата споживчої вартості) – **фізичний знос**;

- технічного прогресу (поява дешевших або більш досконалих засобів праці) – **моральний знос**.

За умов прискорення технічного прогресу саме моральний знос стає найбільш вагомим чинником амортизації.

З часом відбувається певне розмивання границі між основним і оборотним капіталом – з одного боку, скорочується термін служби основного капіталу (комп'ютерів, принтерів, факсів, ксероксів), з іншого, продовжується термін служби оборотного, наприклад, у судно-, авіабудуванні, тож відмінності з часом стають більш умовними.

3. КАПІТАЛ І ТЕОРІЯ ГРАНИЧНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ

У мікроекономіці всі види ресурсів розглядаються в окремому розділі “Ринки ресурсів” (див. рис. 5-1).

Загальний зв'язок витрат виробництва й отриманої продукції досліджується за допомогою **виробничої функції**, де обсяг виробленої продукції є функцією кількості ресурсів, що використовуються:

$$Q = f(L, K, M),$$

де Q – кількість продукції,

L – кількість праці,

K – кількість капіталу,

M – кількість матеріалів, природних ресурсів.

Значення виробничої функції полягає у тому, що вона вказує на існування альтернативних можливостей, за якими різні комбінації ресурсів можуть забезпечити однаковий обсяг продукції.

На відміну від марксистських джерел зростання капіталу, підхід економіксу сформульований у **законі граничної продуктивності (віддачі)**. Витоки цього підходу можна знайти ще у К. Менгера. Найбільший розвиток теорія граничної продуктивності отримала у працях американського економіста Дж. Кларка (1847-1938).

Яким чином продуктивність ресурсів пов'язана з їхньою кількістю? Звичайна спостережливість свідчить, що з послідовним

додаванням певного ресурсу до незмінної кількості інших ресурсів спочатку збільшується обсяг виробленої продукції, але з часом ця позитивна дія зводиться нанівець, навіть змінюється на негативну (табл. 6-1). Останній сьомий робітник (за умов незмінності капіталу або землі) не стільки допомагає, скільки заважає іншим виконувати свої функції.

Значення продуктивності праці свідчить про існування зростаючої і спадаючої віддачі.

Сам закон формулюється таким чином: послідовне додавання одиниці змінного ресурсу (праці) до фіксованого ресурсу (капіталу або землі), починаючи з певного моменту, приводить до зменшення граничного продукту в розрахунку на кожну додаткову одиницю змінного ресурсу.

Таблиця 6-2

Дія закону граничної продуктивності

Кількість робітників	1	2	3	4	5	6	7
Кількість виробленого продукту	1	3	6	8	9	9,5	9
Граничний продукт	0	2	3	2	1	0,5	-0,5
Продуктивність праці	1	1,5	2	2	1,8	1,6	1,3

Наявність зростаючої та спадаючої віддачі свідчить про відповідну зміну витрат. Середні витрати (витрати на одиницю продукції) спочатку зменшуються, а потім починають зростати.

На наймі якого робітника слід зупинитися? Для цього потрібно порівняти вартість виробленого продукту і суму, що сплачується кожному додатковому робітнику (середні витрати). Збільшувати обсяг виробництва, тобто наймати нових робітників, слід доти, доки вартість граничного продукту не зрівняється з вартістю чинника виробництва (праці).

Аналогічно з працею може бути розглянутий вплив зміни іншого чинника (наприклад, капіталу) в умовах незмінних праці і землі (якщо на підприємстві послідовно додавати верстати, то за умов незмінних площ, певний наступний верстат просто ніде буде розмістити). Таким чином, в економіці праця поставлена в один ряд з усіма іншими чинниками.

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ ЗАСВОЇЛИ ВИ ТЕРМІНИ І КАТЕГОРІЇ: чинники виробництва, трудомісткі, капіталомісткі, матеріаломісткі, енергомісткі, наукомісткі галузі, заробітна платня, рента, позичковий відсоток, прибуток, капітал, робоча сила, первісне нагромадження капіталу, постійний і змінний капітал, додаткова вартість, абсолютна і відносна додаткова вартість, ступінь експлуатації, кругообіг і обіг капіталу, основний і оборотний капітал, амортизація, фізичний і моральний знос, виробнича функція, гранична продуктивність.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ УЯВЛЯЄТЕ ВИ, ЯКИЙ ВНЕСОК ЗРОБИЛИ В ЦЕЙ РОЗДІЛ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: К.Маркс, А.Сміт, Дж.Рікардо, Дж.Кларк.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Наведіть приклади капіталомістких і трудомістких галузей промисловості.
2. Як ефективніше будувати греблі: з використанням великої кількості ручної праці і невеликої кількості машин чи навпаки? Чому відповідь буде різною для різних країн?
3. Виберіть варіант технології, який забезпечує мінімальні витрати ресурсів:

Види ресурсів	Ціна одиниці ресурсу	Потреби в ресурсах за технологіями		
		I	II	III
Праця	3	5	2	3
Земля	4	2	4	2
Капітал	5	2	4	5
Підприємницькі здібності	2	4	2	4

Припустимо, ціна одиниці праці зростає з 3 до 5. Яка комбінація чинників тепер найкраща? Але на цьому проблема вибору не закінчиться. На яке питання ще треба відповісти, щоб отримати максимальний прибуток?

4. На виробничі будівлі авансовано 80 млн. крон, на купівлю машин, верстатів, обладнання – 120 млн., на придбання сировини – 15 млн., на паливо – 5 млн., на наймання робочої сили – 30 млн. крон. Розрахуйте вартість постійного і змінного та основного і оборотного капіталу. Що лежить в основі поділу капіталу на постійний і змінний, основний та оборотний?
5. Згідно з дослідженнями швейцарського банку UBS, середньостатистичний киянин повинен працювати 84 хвилини, щоб купити один гамбургер “Біг-Мак”, тоді як мешканцю Токіо для цього досить 10 хвилин, мешканцю Варшави – 44, а Москви – 30 хвилин. Як це можна прокоментувати, виходячи з даної теми?
6. Чому капіталістична економіка називається капіталістичною?
7. У чому полягає відмінність між марксистським та неокласичним підходами до встановлення джерела зростання капіталу?
8. Що робить певне благо капіталом:
  - а) самий зовнішній вигляд, фізична природа цього блага;
  - б) наше суб’єктивне ставлення до цінності цього блага;
  - в) об’єктивна ринкова ціна цього блага;
  - г) спосіб використання цього блага:
    - відповідно до законодавства;
    - в обхід чинного законодавства?
9. Виходячи з даної теми, як можна прокоментувати прислів’я: “У семи няньок дитя без ока”?
10. “Знання є єдиним чинником виробництва, яке не підвладне закону спадної граничної продуктивності”. Наведіть докази на користь цієї тези Дж.Кларка.

ДЛЯ ТИХ, У КОГО Є ЧАС ЧИТАТИ НЕ ТІЛЬКИ ПІДРУЧНИКИ:

Прочитайте главу 24 першого тому “Капіталу” та “Передмову до окремого видання 24-го розділу “Капіталу” К.Маркса” І.Франка (І.Франко. Твори в 20 томах. Т. XIX). Те, що відбувалось в Україні протягом 1990-х рр., можна вважати первісним нагромадженням капіталу? Які його особливості?

**ВИХОДЯЧИ З ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТЕМИ,
ПРОКОМЕНТУЙТЕ ГАЗЕТНУ ПУБЛІКАЦІЮ:**

(Липень 2004 р.) “Робітники французького заводу з виробництва автомобільних деталей, яким володіє компанія Bosch, 19 липня погодилися на вимоги приватної німецької автомобільної групи працювати 36 годин на тиждень за ту саму плату.

Очікується, що через відсутність політичної готовності проводити реформи, майже одностайне голосування на заводі Bosch у містечку Венісьє біля Ліону надихне інші компанії на пошук можливостей для забезпечення більшої гнучкості на ринках праці Європи. Голосування було першим у своєму роді у Франції і може створити прецедент для поступового фактичного анулювання 35-годинного робочого тижня.

Лише 2% з 820 робітників Bosch відмовилися вносити виправлення у свої трудові угоди та, таким чином, працювати 36 годин. Уряд Франції намагається взяти під контроль цю тенденцію, яка все більше наповнюється політичним змістом у всій Європі.

У Німеччині рішення збільшити кількість робочих годин може стати невідворотним. Компанія Siemens заявила, що в іншому випадку перемістить своє виробництво в Угорщину – загроза, яку міністр фінансів Франції назвав “непридатною формою вимагання”. Серед інших великих компаній, що намагаються збільшити кількість робочих годин, – MAN, Linde, Bosch та Opel.

Службовці компанії Mercedes планували провести нові демонстрації на знак протесту проти планів автомобільної групи скоротити витрати на 500 млн. євро на рік на німецьких заводах, а також збільшення робочого тижня.

План Bosch, який зменшить витрати на 12%, дозволить компанії інвестувати у нову систему випуску дизеля у Венісьє, а не у Чехії, де праця коштує на 40% дешевше. Bosch планує до 2008 р. скоротити кількість робочих місць з 300 до 190”.